

Současný český pravopis jako výsledek předchozího vývoje Jana Pleskalová, Filozofická fakulta MU Brno

Dnešní pravopis je výsledkem předchozího vývoje, který začal již ve středověku. Současný český pravopis je charakterizován jako **lexikální** (píšeme po slovech//jednotlivá slova), v němž dominuje princip **fonologický**. Velmi zjednodušeně řečeno, v češtině nepíšeme podle sluchu, tzn. přesně to, co slyšíme. Pravopis tedy registruje jen hlásky rozlišující význam. I když například vyslovujeme slovo *soud* jako [sout], na konci píšeme stále *d*.

Při psaní slov se uplatňuje také princip **historický**. Jak známo, stále používáme písmena tvrdé a měkké *y/i*, přestože se jejich výslovnost už dávno od sebe neliší. Podobný případ představuje rozlišování *ú* a *ů*, i když pokaždé vyslovujeme stejné dlouhé *u*. Díky principu **etymologickému** se zase např. uchovává stavba slov i tam, kde už z výslovnosti není zřetelná: stále třeba píšeme *sz* ve slovech *vítězství* nebo *francouzský*.

Vedle psaní jednotlivých slov je důležitý i pravopis **morfologický**, který se týká např. psaní koncovek ohebných druhů slov. Aby uživatel češtiny uměl v těchto případech správně psát měkké a tvrdé *i/y*, musí se naučit vzory; např. nom.sg. *holubi* podle *páni*. Je třeba připomenout i pravopis **syntaktický** odrážející vztahy mezi slovy ve výpovědi – z něho vychází shoda přísudku s podmětem.

Charakteristickými znaky českého pravopisu jsou bezesporu háčky nad některými písmeny (*č* proti *c*) a dlouhá samohláska *ů*, nápadná je též jediná spřežka *ch*, která bývá z dnešního hlediska hodnocena jako nesystémová. Všechny tyto jevy a mnohé další jsou výsledkem předchozího vývoje.

K zápisu češtiny se užívala latinka, a to středověká obměna latinského písma. Její využití nebylo bez problémů, protože má méně písmen než čeština hlásek. Pokud tedy měla být česká grafika funkční, bylo potřeba tuto situaci řešit. Těmto způsobům řešení odpovídají jednotlivá stadia českého pravopisu. Toto zjištění je velmi starobylé, jako první upozornil na tuto skutečnost Jan Gebauer (Příspěvky.... 1871:7).

1. Počátky češtiny spadají do konce 10. stol. n. l., kdy se čeština – stejně jako ostatní slovanské jazyky – začala vydělovat ze společného prajazyka – praslovanštiny; od té doby můžeme sledovat vývoj češtiny i českého pravopisu.

Do 11. stol. (a později jen ve specifických případech) se na našem území užívalo též staroslověnštiny. K jejímu zápisu sloužila dvě písma – hlaholice a cyrilice. Protože byla vytvořena pro záznam slovanského jazyka, měla pro všechny slovanské hlásky specifické znaky. Jejich zápis tedy nečinil žádné potíže.

Přípravné stadium českého pravopisu sahá do konce 13. stol. Je třeba připomenout, že do 13. století známe češtinu a její grafiku jen z nesouvislých písemných památek – bohemik (vlastních jmen nebo apelativ v cizojazyčných textech – *in urbe Gradec*), glos (překladů částí cizojazyčných vět nebo souvětí), přípisků, a dvou souvislých textů (Ostrovská píseň a Kunhutina modlitba). Tehdy se při zápisu českých textů uplatňovala latinka bez jakékoli úpravy, a proto je tento nejstarší způsob zápisu označován jako **pravopis primitivní** nebo **jednoduchý**. Autorem termínu jednoduchý p. je Jan Gebauer (*Hláskosloví*, 1894:7–8), autorem vžitého, ale ne příliš vhodného termínu primitivní pravopis je patrně F. Trávníček (který tento termín užil při úpravě 3. vydání Gebauerovy *Mluvnice české pro školy střední a*

ústavy učitelské, II (1925:444) vedle termínu pravopis jednoduchý). Není vhodný proto, že termín pravopis předpokládá systém a v primitivním pravopisu systém žádný není. Rozdíl mezi větším počtem českých hlásek a menším počtem písmen (liter) středověké latinské abecedy se řešil na úkor jednoznačnosti zápisu domácích hlásek. Hlásky v latině neexistující byly zapisovány písmeny označujícími podobné hlásky latinské: např. *dete* (přepis: *dietě*, nč. *dítě*). Tak se stalo, že jedna litera označovala více hlásek, např. písmeno *c* označovalo české *c*, *k* a *č* (*Miculcici*, tj. *Mikulčici* – dnešní *Nikolčice*), písmeno *z* zase označovalo všechny sykavky (*wesz*, tj. *ves*, *Conaza*, *Zauisa*, tj. osobní jména Konaša, **Z**áviša) atd. Na druhé straně táž hláska byla zaznamenávána různými písmeny: hláska *k* byla označována písmeny *c*, *k*, *g*, např. osobní jména *Janek* (Janek), *Petrec* (Petrek), *Vneg* (Uněk), od poloviny 12. stol. též rozličnými spřežkami: *Louihc* (Lovík), *Swathopluch* (Svatopluk), *Miligh* (Milík) atd. Kvantita vokálů se neznačí, jen ojediněle bývá vyznačena zdvojením samohlásek (*comaar*, tj. *komár*), čárkou, příp. oběma prostředky současně (*Noóstup*, jméno *Nóstup*).

Z uvedeného vyplývá, že nejstarší grafika byla nejednoznačná a velmi pestrá: *Bares* (Bareš), *Bochchek* (Boček), apelativa: *grnecne* (grnečné, tj. hrnečné 'celní poplatek z hrnců').

Ale srovnání záznamů vlastních jmen se zápisem apelativ, glos, přípisků a souvislých textů jasně ukázalo, že primitivní pravopis existoval ve dvou podobách:

a) V případě apelativ, glos, přípisků a souvislých textů je sice nejednoznačný, ale většinou dost stereotypní (repertoár grafémů sloužících k označení jednotlivých hlásek je poměrně chudý): *Paueł dal gełt plołcoucuh zemu*

Wlah dalgełt dolafzemu bogu i łuiatemu łcepanu łeduema dułnicoma bogucea a łedlatu

Přepis:

Pavel dal jest Ploskocích zem 'u.

Vlach dal jest Dolás zem 'u bogu i sv'atému Ščepánu se dvěma dušníkoma, Bogučēja/-u a Sedlatu/-ú.

b) Při zápisu vlastních jmen je rovněž nejednoznačný, ale pro zachycení jednotlivých hlásek disponuje širokou škálou možností (včetně spřežek). Tato pestrost svědčí o hledání jednoznačnějšího způsobu zápisu, jež byla v případě vlastních jmen mnohem naléhavější než v případě apelativ a krátkých textů. Proto nepřekvapuje, že primát v zavedení a následném využívání spřežek drží vlastní jména (od 11. stol.), v jejich zápisech se spřežky uplatňují asi o 150 let dříve než v ostatních písemných památkách. Lze si snadno domyslet, proč tehdejší nejednoznačnost vadila zvláště při záznamech *proprii*: nejednoznačné zápisy totiž nebyly schopny jednoznačně pojmenovat a individualizovat v daném společenství jednotlivce nebo jednotlivinu. V těchto případech byly spřežky jistým řešením; nejčastěji se k nim uchýlovali písaři neznalí češtiny, kteří se jimi snažili zachytit jména jim neznámých osob a míst (vliv němčiny). Apelativa, souvislé či nesouvislé texty se daly většinou poměrně snadno domyslet, v delších glosách napomáhal i kontext. Např. slovo *cał* v dokladu *v modlitvách čas zvésti 'vacare, zabývat se něčím, tedy oddávat se modlitbám'*) snadno rozpoznáme, zatímco stejný zápis zachycující vlastní jméno *Cał* mohl v nejstarší grafice označovat různá osobní jména: *Čaš, Kaz', Kas, Kaš, Čas*.

Příklady zápisu českého č:

Glosy, přípisky a literární díla: hláska *č* = *c*, *ch*: *neciztoti* (nečistoty), *cynis* (činiš), *uechni ziuot* (věčný život), zcela výjimečně *s*, např. *slunek* (člunek 'člunek, loďka) atd.

Vlastní jména osobní : *č* =

č=c (*Bocko*, tj. Boček), *s* (*Bosko* – Boček), *z* (*Bozko* – Boček), *ch* (*Bochko* – Boček), *cz* (*Boczko* – Boček), *chch* (*Bochchek* – Boček), *ths* (*Bothsko* – Boček), *cs* (*Bics* – Bič), *sc* (*Scasta* – Částa), *tsch* (*Tschazta* – Částa), *sh* (*Milish* – Milíč), *ts* (*Tsyrnin* – Čirnín, později

Černín), *sch* (*Schyrynin* – Čirnin), *zch* (*Zchyryninus* – Čirnin(us)), *csch* (*Zlugacsh* – Slugáč, později Sluháč). (Příklady byly vzaty z edice, v níž se nerozlišovalo *f* a *s*.)

2. Období pravopisu spřežkového – 14. stol. Spřežkový pravopis řeší nedostatek latinských písmen pomocí spřežek. K označení potřebné hlásky spřahoval dvě nebo tři písmena, jejichž kombinace nebyly v češtině běžné (*cz*, *chz*). Spřežkový pravopis s prvky diakritického pravopisu má dnes např. polština.

2.1 Starší (složitější) spřežkový pravopis se užívá v rozmezí let 1300–1340. Jeho základním rysem je důsledné rozlišování sykavek. Některé spřežky byly komplikované, takže mnohé zápisy jsou pro dnešní uživatele češtiny většinou nesrozumitelné (*chzazz*, tj. čas).

Spřežka/litera označuje hlásku

<i>zz</i>	=	<i>s</i> :	<i>zzam</i> (sám)
<i>ſſ</i> , <i>f</i> (= dlouhé <i>s</i>)	=	<i>š</i> :	<i>lepſſim</i> (lepší)
<i>cz</i>	=	<i>c</i> :	<i>czo</i> (co)
<i>chz</i>	=	<i>č</i> :	<i>chzazz</i> (čas)
<i>z</i>	=	<i>z</i> :	<i>mezi</i> (mezi)
<i>s</i>	=	<i>ž</i> :	<i>siwot</i> (život)
<i>ch</i>	=	<i>ch</i> :	<i>duch</i> (duch)
<i>rs</i>	=	<i>ř</i> :	<i>morse</i> (moře)
<i>ie</i> , <i>ye</i>	=	<i>ě</i> :	(tzv. jať) <i>chtyel</i> (chtěl)
<i>c</i> zvl. před <i>a, o, u, r</i>	=	<i>k</i> :	<i>cozztel</i> (kostel)
<i>g</i>	=	<i>j</i> ;	v přejatých slovech <i>g</i> : <i>gedno</i> (jedno), <i>z galiley</i>

Délka samohlásek se označuje jen zřídká, a to zdvojením příslušné samohlásky, přičemž se píší zpravidla nad sebou (*ktere^em*). - Spřežkový pravopis většinou neodráží tehdejší výslovnostní rozdíl mezi *i* a *y*. Obou písmen se užívá promiskue, nadto ještě označují hlásku *j* (*yablek*).

Starší spřežkový pravopis je patrně dílem jednoho tvůrce nebo několika vzdělaných jedinců. Důsledně byl užit jen v nejstarších českých legendách, méně důsledně v nejstarších rukopisech Alexandreidy.

Příklad: Transliterace

Tu rsiechziú hi tým zamutkem
-edſſi do zzwe ſſchziépownyčzie...
- a plachziuczí pade nýczie...

Transkripce:

Tú řečú hi tiem zámutkem
[š]edši do své ščěpovnicě...
- a plačúci pade nicě...

S těmi slovy a v tom zármutku vešedši (vešla) do své štěpnice (sadu) a plačíc padla tváří k zemi. - stačí přeložit přibližně!

LEGENDA O P. MARIÍ Z POČÁTKU 14. STOL.

V ostatních textech té doby **se starší spřežkový pravopis neuplatňuje**. Doklady neliterární povahy (vlastní jména místní, osobní, termíny apod.) jsou i nadále psány **nejednoznačnou grafikou vycházející z primitivního pravopisu**, ale již méně pestrou a do jisté míry ustálenou, často v ní už nacházíme prvky mladšího spřežkového pravopisu.

Toponyma z období 1300-1340: (č není nikdy *chz*, *s* není nikdy *zz*!): *Telez* (Telč), *Cirnicz* (Černice), *Zablatie* (Záblatí), *Zeletaw* (Želetava), *Nyrzko* (Nýrsko), *Byscupicz* (Biskoupky), *Nassedlowicz* (Násedlovice), *Dalesicz* (Dalešice), *Oreschin* (Ořešín), *Slapanicz* (Šlapanice)..

2.2 Mladší (jednodušší) spřežkový pravopis se formoval od začátku 14. stol., držel se - vedle nově zavedeného diakritického pravopisu – po celé 15. stol. a v jednotlivostech přežíval ještě v dalších stoletích (zvláště v rukopisech). Na rozdíl od staršího spřežkového pravopisu

nerozlišuje sykavkové dvojice *s-š*, *z-ž*, *c-č*, zato více respektuje znělost hlásek (odlišuje *z-s*, *ž-š*).

Spřežka/litera	označuje	hlásku
<i>z</i>	=	<i>z</i> : <i>zly</i> ; <i>ž</i> : <i>zena</i>
<i>s, f</i>	=	<i>s</i> : <i>yasny</i> , <i>biškupi</i> ; <i>š</i> : <i>budes</i> , <i>fwecz</i>
<i>ff</i>	=	zejm. <i>š</i> : <i>doffel</i>
<i>cz</i>	=	<i>c</i> : <i>dcery</i> ; <i>č</i> : <i>czeft</i>
<i>rz</i>	=	<i>ř</i> : <i>rzyeka</i> (nč. řeka)

Ostatní prostředky zůstaly stejné jako ve starším spřežkovém pravopisu. Příklad:

Transliterace:	Transkripce:
<i>Knyez Hoſtywyt potom ſnyde</i>	<i>Kněz Hostivít potom snide,</i>
<i>Borzywoy na otczow ſtolec wznyde.</i>	<i>Bořivoj na otcův stolec vznide.</i>

KRONIKA TAK ŘEČENÉHO DALIMILA

Kníže Hostivít potom zemřel, Bořivoj nastoupil na otcův trůn.

Vlastní jména místní: 1392 *Czernczyn* (Černčín), 1373 *Sadkow* (Sadkov), 1385 *Schach* (Šach), 1374 *Zeletiz* (Želetice), 1368 *Zhorzecz* (Zhořec), 1374 *Macow* (Makov).

Z této doby pochází jediná novočeská spřežka *ch*; byla už v latině, kde označovala *ch* v řeckých slovech (*charta* z *chártés*, tj. papír, papyrový list). Z dnešního hlediska se jeví jako nesystémová (tak ji hodnotí současné gramatiky češtiny).

3. Diakritický pravopis řeší rozpor mezi rozdílným počtem latinských písmen a českých hlásek pomocí diakritik (čárek a teček nad písmeny). Jeho tvůrcem je s největší pravděpodobností Jan Hus. Svůj návrh diakritického pravopisu, který znamenal podstatné zjednodušení dosavadního pravopisu, představil v traktátu *Orthographia Bohemica*. Jde o dílo mimořádného významu, které položilo základy současného českého pravopisu – ovlivnilo pravopisné systémy některých slovanských (např. polština – *leżć* 'lézt') a neslovanských jazyků (např. maďarština – *út* 'běžec'). Místo spřežek zavádí litery s tečkou (*punctus rotundus*): *ć, s, ź, r, d, t, n, l* = dnešní *č, š, ž, ř, d', t', ň* a původní tvrdé *l*; kvantitu označuje příslušnou literou s čárkou (*gracilis virgula*). Pak se objevovaly namísto teček už i háčky. Označování kvantity však nebylo ještě dlouho důsledné (zvláště v rukopisech). Hus vyžadoval zapisování *i, y* podle jejich původní výslovnosti a tento úzus se dodržuje dodnes (*liška, slyšet*). Ostatní prostředky ponechal většinou beze změny.

Příklad: Transliterace:

Aby ktož budeš čiſti rozvmiel me čeſ ke řeči / vież / zet ſem pſal tak iakož obyčieinie mluwim / neb wgednom kragi Čechowe ginak mluwie / a wginem ginak...

Transkripce:

Aby, ktož budeš čísti, rozuměl mé české řeči, věz, žeť sem psal tak, jakož obyčejně mluvím, neb v jednom kraji Čechové jinak mluvie a v jiném jinak... HUS, POSTILA (doslov).

Cílem pravopisné reformy bylo psát každou hlásku jen jedním písmenem, s výjimkou spřežky *ch*, která zůstala, protože byla také v němčině a latině (zde ovšem jen ve slovech cizího původu, ve slovnících se zařazuje mezi *c*). Tak se stalo, že se tato jediná spřežka, pozůstatek spřežkového pravopisu, dochovala až do dnešních dnů. Diakritický pravopis se prosazoval pomalu; po celou dobu jeho trvání (tj. **15. – -1. polovina 16. stol.**) se paralelně užívalo mladšího spřežkového pravopisu, často se uplatňovaly též kompromisní podoby přechodné.

Diakritika v českém pravopise 15. století a jejich předloha jsou stále aktuálním tématem pro pravopisná bádání. Základní studií k této problematice ale prozatím zůstávají publikace Fr. Mareše (1973, 1975), v nichž přehledně shrnul dosavadní názory: Za zdroj inspirace pro užití

diakritických znamének byly považovány např. čárka označující původní řecký akut ve slovech přejatých do latiny, šíření tečky nad některými literami (zejména *i*) ve středověké latině, tečka (tzv. dageš) charakteristická pro písmo hebrejské, diakritika nad písmeny v irštině, ojedinělá diakritika v tzv. primitivním a spřežkovém pravopisu v češtině a v neposlední řadě diakritika v hlaholici. Primární funkcí diakritik byla s největší pravděpodobností funkce rozlišovací (např. jejich pomocí se rozlišuje jedna nožička litery *i* od dvou nebo tří nožiček sousedních liter *u*, *n*, *m*, např. *mízztem* Pil.). Orthographia Bohemica bylo dílo mimořádného významu, které položilo základy dnešního pravopisu. Diakritický pravopis byl výhodnější i z hlediska ekonomického. Písmo s diakritiky zabíralo méně místa, knihy se mohly rychleji a tím i levněji opisovat. (Termín nabodeníčko Hus nevymyslel; v jeho pracích se totiž neobjevuje.)

Problematika velkých písmen: Měly různou funkci. Např. Bedřich Mendl, vydavatel Knih počtů města Brna z let 1343–1365 (Brno 1935:28), upozorňuje, že velká písmena byla sice užívána nedůsledně, ale první písař je užíval velice často, protože dbal o úhledné písmo a velká písmena „se mu zdála tvarem krásnější“. Ale většinou signalizovaly začátek verše.

Vlastní jména místní z let 1340-1500 (převládající způsob zápisu moravských místních jmen):

Grafém/spřežka

cz = *c, č*

tz = *c*

z = *z, ž*

rz = *ř*

s, ſ = *s*

ss, ſſ, sſ, sch = *š*

Diakritických znamének se užívá zřídka.

Příklady vlastních jmen místních z 15. stol.: 1466 *Manessowicze* (Manešovice), 1447 *Meziborzie* (Meziboří), 1417 *Mikulczicz* (Mikulčice), 1476 *Moschnowetz* (Mošnovec), 1437 *Smilov, Smylow* (Smilov)...

Velká písmena: 1) Jména vlastní a jména jim na roveň postavená (Daňhelka), 2) označovala obsahově uzavřené celky.

4. Pravopis bratrský byl užíván od 16. stol. až do počátku národního obrození. Jde v podstatě o upravený diakritický pravopis Husův. Je zčásti dílem členů Jednoty bratrské a vznikl v souvislosti s přípravou vydání proslulé Bible kralické. Právě jim vděčíme za dnešní diakritika. Pravopis bratrský byl užíván až do počátku národního obrození. Byl představen v mluvnici V.B. Optáta a P. Gzella a Philomata/-esa vydané r. 1533 pod názvem Grammatyka Česká. Největším přínosem tohoto díla (tj. jeho části zvané Orthographia) bylo sjednocení tehdejšího rozkolísaného tiskařského úzu, neboť knihtisk byl hlavním prostředkem masového šíření národní vzdělanosti a kultury. Další úpravy bratrského rukopisu navrhl Jan Blahoslav ve svém rukopisném komentáři k výše citované gramatice (Gramatika česká Jana Blahoslava, 1571). Bratrský rukopis je ve své podstatě pravopis diakritický s několika prvky pravopisu spřežkového. Mnohé z těchto úprav zůstaly uchovány dodnes. 1) Tečka nad konsonanty/souhláskami byla nahrazena háčkem (*č, d', ň, ř, t', ž*), ale ne ve všech případech. Souhláska *š* se označovala jednak diakritickým znaménkem nad *s*, jednak spřežkou *ſſ*, příp. různými kombinacemi obojího. Dvojí *l*, jehož první grafické rozlišení navrhl Hus, se rozlišovalo jen v některých bratrských rukopisech a tiscích: tvrdé *l* se značilo jako *l* s obloučkem vpravo, měkké *l* jako pouhé *l*. Se splynutím obou *l* v jedno střední (15. stol.) však toto rozlišení ustupovalo a posléze zůstalo pouhé *l*. 2) Od této doby se slabiky *dě, tě, ně, bě, pě...* píše dnešním způsobem. 3) Délka vokálů se sice označovala čárkou, ale ne u všech samohlásek. Dlouhé *í* se

zapisovalo jako *j*, což byl pozůstatek zdvojování hlásek při označování kvantity (*ij*, neboť *ii* bylo nesrozumitelné, nesnadno se rozlišovalo také *i* a *i*). 4) Do této doby spadá dvojí označování dlouhého *u*: *ú*, *ů*. Tzv. *ů* s kroužkem se vyvinulo z dlouhého stč. *ó*, jež se postupně měnilo nejprve na dvojhlásku *uo*, psanou též nad sebou jako *ů*, a později, když se toto *uo* změnilo v *ú* (tj. začalo se vyslovovat jako [ú]), stala se tato dvojhláska psaná nad sebou jako *ů* označením dlouhého *u*: stč. *kóň* > *kuoň* > *kůň*. „Kroužkované“ *ů* je tedy tradičním pozůstatkem z doby jeho diftongické výslovnosti tj. [uo]. Z uvedeného vyplývá, že kroužkované *ů* označuje jen takové dlouhé *u*, které se vyvinulo ze stč. *ó*: stč. *kóra* > *kuora* > novočeské *kůra* oproti novočeskému *manikúra* (z lat. *cura* 'péče', vyslovovaného [kúra]). 5) Dalším specifikem byl zápis dvojhlásky *ou* jako *au*. Ten se držel až do doby národního obrození. Dnes už ho připomínají jen jednotlivá slova uchovávaná tento starý pravopis, např. příjmení *Aujezdský*, vlastně „Oujezdský“, tj. z Újezda. 6) Nápadným znakem bratrského pravopisu je psaní *y*, *y* po *s*, *z*, *c* (*cyzý*, *sýla*). Tyto pozůstatky bratrského pravopisu nacházíme rovněž v některých dnešních příjmeních (*Zyka*). – Z této doby pochází trojstupňová interpunkce podle vzoru latinských gramatik: tečka, dvojtečka, čárka. Bratrský pravopis se uplatňoval především v tiscích. Pravopisné změny prováděné v úzu tiskařském totiž pronikaly do písarského úzu se zpožděním a v nestejně míře, některé z nich nepronikly vůbec.

Litera/spřežka	označuje	hlásku (dvojhlásku)
<i>j</i> (<i>ij</i>)	=	<i>i</i> : <i>widjš</i>
<i>au</i>	=	<i>ou</i> : <i>odpaušštęgte</i>
<i>šš</i>	=	<i>š</i> : <i>odpušštęno</i>
<i>w</i>	=	<i>v</i> : <i>wám</i>
<i>v</i>	=	<i>u</i> : <i>vmyšl</i>
<i>g</i>	=	<i>j</i> : <i>gešl</i>
<i>ğ, ğ, častěji g</i>	=	<i>g</i> : <i>ffığury, grunth</i>
<i>ay, ey, oy</i>	=	<i>aj, ej, oj</i> : <i>naymileyššij</i>

Příklad: Transliterace:

Když Pán Bůh zpřjčjn gemu šamému známých, na Češký Národ w Náboženštvj či štém pošlawený/ z Wlašti vyhnanštwj dopuššli...

Transkripce:

Když Pán Bůh z přičin jemu samému známých na český národ v náboženství čistém postavený z vlasti vyhnanství dopustil...

(KOMENSKÝ, ZPRÁVA KRATICĀKÁ O MORNÍM NAKAŽENÍ)

Bratrský pravopis se uplatňoval především v tiscích. **Písarský úzus se od tiskařského odlišoval malou mírou využití diakritického pravopisu.** Pravopisné změny prováděné v úzu tiskařském pronikaly do písarského úzu se zpožděním a v nestejně míře, některé z nich nepronikly vůbec. Označování měkkosti konsonantů diakritickými znaménky a označování kvantity čárkou bylo zcela nedůsledné. V písarském úzu se běžně užívalo řady spřežek (*cz=č*, *cz=c*, *zi=ž*, *rž=ř*, *uo=ú*), litera *ž* pronikla jen zčásti, zaměňuje se užívání *i*, *y* (zvláště v 17. stol.) atd.

Rozdíly mezi obojím územ se postupně prohlubovaly a okolo r. 1530 byly už tak nápadné, že šlo v podstatě o dvojí pravopis. Tuto skutečnost konstatují i gramatikové a autoři školních učebnic.

V období barokním byla větší míra variability.

Velká písmena mají funkci: **a) Členicí** – velké písmeno se objevuje pravidelně na začátku samostatného větného celku po tečce, někdy se kladou majuskule mechanicky na začátek každého verše; **b) pojmenovací** – velká písmena slouží k individuaci či specifikaci objektu/ pojmu jimi označovaného; v této funkci se majuskule blíží funkcím novočeským: *propria* (*Adam, w Egyptě*), pojmenování hvězdných těles: (*Hvězdami... s Planétami*), pojmenování lidských společenství na základě příslušnosti k městu, národu či vyznání: (*Nebesšťané, Židě*,

Pohané), roční období, dny a jejich část (*Léto*), personifikace (*Holubice*), zájmeno referující ke Kristu či Mesiáši: *Žádoftiwý čas máme/ w němž přiffel k nám Onen*.

Velkým písmenem se vyjadřuje úcta k postavám či předmětům náboženského kultu: *Swatá Trogice*. **c) Funkce informační** – velkými písmeny se označují slova, která mají charakter centra rematické části výpovědi nebo slova (*zdá se mi že gfem v Rági*).

Nicméně kladení velkých písmen se v řadě případů jeví jako nadměrné (především z pohledu vzdělaného uživatele moderní spisovné češtiny).

5. Novočeský pravopis vzniká v době obrozenské úpravami bratrského pravopisu.

Některé pravopisné úpravy byly předmětem prudkých sporů jak v době národního obrození, tak později v první polovině 19. století. Tehdy někteří obrozenci v čele nejprve s Josefem Dobrovským a posléze s Václavem Hankou a Pavlem Josefem Šafaříkem prosadili změny, jež odstranily řadu archaismů a vedly k novočeskému pravopisu, již velmi podobnému tomu, jak jej známe dnes.

K nejdůležitějším patří: a) tzv. **analogická úprava**, realizovaná z popudu J. Dobrovského. Po *c* se začalo psát jen *i*, *í*, po *s*, *z* *i*, *í* nebo *y*, *ý* podle etymologie nebo morfologické analogie: např. *tisíc*, *syn* (ide. *sūnus* > *synъ*), nom. sg. *kosi* podle *páni*, akuz.sg. *kosy* podle *pány* atd. Úprava byla přijata r. 1819. Byl také zaveden dnešní způsob psaní spojky *i* (dříve se psávala jako *y*) a počátečního *u-* (dříve *v-*). Ve dvacátých letech byl změněn typ písma: stará gotická fraktura (švabach) byla nahrazena latinkou (renesanční antikvou). V této souvislosti byla odstraněna spřežka *ff* a nahrazena písmenem *š*.

b) V r. 1842 se uskutečnila tzv. **reforma skladná**. Je spojena se jménem P. J. Šafaříka. Písmeno *j*, které dříve označovalo samohlásku *í*, bylo nahrazeno písmenem *í* a v důsledku toho mohla být písmena *g* a *y* v platnosti *j* nahrazena písmenem *j*; litera *g* se tak uvolnila pro označování *g* (a nemuselo se užívat *g* s háčkem): např. *její* místo dřívějšího *gegj*.

c) **Třetí reforma** proběhla v letech 1849–1850. Bylo zavedeno psaní *v* místo *w* a *ou* místo *au*. Vté době se prosadily ještě další změny, jako např. nad dlouhým *ú* v násloví se začala označovat délka (*úřad*), pomocné tvary *bych*, *bys...* se začaly psát zvlášť, příklonka *-li* s tiretem.

První oficiální pravidla českého pravopisu přišla na svět v roce 1902. Vznikla tehdy pod vedením uznávaného lingvisty Jana Gebauera. A od té doby jsou jejich další verze pravidelně vydávány tu úspěšně či méně úspěšně až do dnešních dnů.

Tak byl novočeský pravopisný systém postupně zbaven všech nevyhovujících archaismů. Jeho dnešní stav představují Pravidla českého pravopis.

Vývoj interpunkce

1. V období 10.-13. stol. se interpunkčních (tj. rozdělovacích) znamének téměř neužívalo. Jen ojediněle se nesoustavně uplatňovala tečka uprostřed řádku, která označovala místa pauz při hlasitém přednesu:

Hore mně hospodine mój• neb otevšad mně boj i válka• otevšad šípi letie• otevšad nebezpečnostvie• otevšad překaza i škoda•

Glosy k TÚLCI SV. BONAVENTURY z pol. 13. stol.

Hranice větných a souvětých celků bývají často vyznačeny velkým písmenem.

2. Ve 14. stol. je interpunkce nadále jen fakultativní. Častěji se uplatňuje ve verších, zejména jsou-li psány in continuo. Vyskytuje se na hranicích veršů, řidčeji jinde a slouží k označování

pauz při hlasitém přednesu. V každém textu se užívá vždy jen jeden druh interpunkčního znaménka. – V próze se interpunkční znaménka téměř nevyskytují.

Příklad užití interpunkce v DAL:

Jim Libuše odpovědě: Řkúic: To vám beze lsti povědě:

Kak koli ste mě uhanili: když ste mě tak potupili:

3. Také v 15. stol. se uplatňuje jediné interpunkční – pauzové znaménko, ale je rozšířeno více než v období předchozím. Univerzálním znaménkem se oddělují souvětí, jednoduché věty a ty věty souvětí, které jsou při hlasitém přednesu odděleny pauzou. Dále se interpunkční znaménko vyskytuje uvnitř věty jednoduché, kde bývá pauza ve výslovnosti: Např. *Aby panovatel muoj . jich známosti dosiehna . budúcích věcí . jistotu mohl poznati* (VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ, SNÁŘ). V souladu s tím, co bylo řečeno, se nadále neoddělují vokativy (oslovení), přístavky a také většina kratších vložených vět.

Z toho plyne, že v edicích staročeských děl je interpunkce doplňována editorem, a to podle našich dnešních zásad.

4. Na počátku 16. stol. se stále ještě užívá jediného interpunkčního znaménka, ale již v průběhu 16. století se interpunkce rychle zdokonaluje. Její rozvoj je reakcí na tehdejší prudký rozvoj souvětí. Složitým a bohatě rozvitým souvětím dosavadní jednoduchá interpunkce nestačila, a proto byla zavedena trojstupňová interpunkce podle vzoru latinských gramatik. **Tečka** ukončovala souvětí, **dvojtečka** byla užívána k členění složitějšího souvětí nebo periody a dále k uvozování přímé řeči, to znamená, že se mohla vyskytnout v jednom souvětí i víckrát, **čárkou** byly oddělovány úseky menší. V podstatě šlo o znaménka pauzová, ale jejich trojstupňovitost už napomáhala k lepší orientaci v psaném textu.

A jakž sem jich jen pominula / takž sem našla toho kteréhož miluje duše má: chopila sem ho / aniz ho pustím / až ho uvedu do domu matky své / a do pokojíčka rodičky své. BIBL KRAL.

Pokud se vyskytl středník, přebíral funkci znaménka uvozujícího přímou řeč: Např. *Řekl i to; Zlapejte nám lišky / lišky pravím i ty maličké / ješto škodu dělají na vinicech / poněvadž vinice naše teprv kvete.* BIBL KRAL.

Ale mnohem častěji vystupovala při uvozování přímé řeči dvojtečka.

5. Také v období barokním převládá v interpunkci princip pauzový; vedle tečky, dvojtečky a čárky se v tiscích začíná uplatňovat **středník**. V hierarchii interpunkčních znamének stojí mezi dvojtečkou a čárkou (tedy níže než dvojtečka). O jeho postupně se vyhraňující úloze vypovídají tisky ze 17.–18.stol. Spolu s dvojtečkou sloužil k optickému zpřehlednění dlouhého, často až rozvleklého barokního souvětí a zároveň postihoval jeho zvukovou organizaci.

(Proto je třeba při vydávání barokních děl původní rozložení dvojteček a středníků **respektovat**.)

*Ó laskavý spasiteli náš!
ty si přislíbil /
že všecko k sobě potáhneš /
když od země pozdvížen budeš ;
nyní si nade všecka nebesa od země pozdvížený /
pamatuj na zaslíbení tvé /
a táhni nás za sebou :
nebo po odejítí tvém do nebe /
žádné nám na zemi potěšení nepozůstává ;
nýbrž jako žíznivý jelen touží po studnici vod :*

tak duše naše touží po tobě.
KONIÁŠ, Postylla, ..., 1750

Z barokní doby pocházejí první náznaky syntaktizace interpunkce, tj. užívání interpunkčních znamének podle principu syntaktického. Nacházíme je v exilovém díle J. A. Komenského. Komenský – na rozdíl od dosavadních zvyklostí – neodděluje čárkou východisko výpovědi od jádra v jednoduché větě a naopak odděluje čárkou vedlejší věty spojené s větou řídicí dvojicí korelativních výrazů, např.: *Akademia, ku projítí plnému té profesí, k níž kdo oddán bude:...* (žádný jiný dobový autor by nepoložil čárku mezi slova *té profesí* a *k níž*). Do domácího prostředí však jeho podnětné interpunkční zásady nepronikly.

6. **Novočeská interpunkce** byla vytvořena až v 19. stol. Starý princip interpunkce založený na výdechovém členění textu byl postupně opouštěn a nahrazován principem syntaktickým; jím se řídí interpunkce dodnes. Podrobné poučení o dnešní interpunkci podávají Pravidla českého pravopisu z r. 1993.

